

הסוגיא העשרים ושמונה – נגר שיש בראשו גלוסטרא
(קא ע"ב⁴⁰-קב ע"א³)

משנה

נגר שיש בראשו גלוסטרא,
ר' אליעזר אוסר ור' יהודה מתיר.
אמ' ר' אליעזר: מעשה בבית הכנסת של טבריה שהיו נוהגין בו היתר
עד שבא רבן גמליאל וזקנים ואסרוהו להן.
ר' יוסי אומר: איסור נהגו בו והתירוהו להן.

תלמוד

מתני': נגר שיש בראשו גלוסטרא וכו';

בניטל באגדו כולי עלמא לא פליגי.
כי פליגי, בשאין ניטל באגדו.
מר סבר: כיון דיש בראשו גלוסטרא – תורת כלי עליו;
ומר סבר: כיון דאין באגדו ניטל – לא.

חילופי הנוסחאות

[2] באוגדו וכן הוא להלן בשורות 3 ו-5, אלא ששם בכתוב חסר: "באגדו"; כ"י וטיקן: "באיגודו"; כ"י מיינכן: "אגדו"; דפוס ראשון: "באגדו" בפעם הראשונה ו"באיגדו" ביתר ההופעות.

מסורת התלמוד

[2] בניטל באוגדו עיינו להלן סוגיא כט, נגר הנגרר, קא ע"ב.

רש"י

נגר קבילי"א שתוחבין אותה באסקופה לנעול הדלת. שיש בראשו קלוסטרא שראשה עבה וראוי לבוכנא לכתוש ולשחוק בו פלפלין, ואפילו הכי מודה, דתורת כלי עליו – משום קלוסטרא, ולא הוי כבונה. בניטל באגדו כשהוא קשור ותלוי בחבל של קיימא, שראוי לטלטלו על ידי אותו חבל, ואינו נפסק בידיים. כולי עלמא לא פליגי דשרי, דכיון דקשור ותלוי יפה – מוכחא מלתא דלנעול קאי, ולא מחזי כבונה. כשאין ניטל באגדו שהחבל דק, ואם היה רוצה ליטלו משם ולטלטלו על ידי אותו חבל – מיד נפסק. ר' אליעזר סבר: כיון דאינו ניטל באגדו, הוה ליה כמי שאינו קשור, ותנן לקמן: נגר המונח – שאינו קשור בדלת – אין נועלין בו, והאי נמי מונח הוא, ומשום גלוסטרא לא שרינן ליה. ור' יוסי סבר: גלוסטרא מהניא ליה, דכיון דכלי הוא – לא הוי כבנין.

פירוש הסוגיא

תקציר

משנתנו שונה את מחלוקת ר' אלעזר ור' יוסי בעניין 'נגר שיש בראשו גלוסטרא'. ר' אלעזר אוסר את השימוש בו בשבת לנעילת הדלת ור' יוסי מתיר. 'נגר שיש בראשו גלוסטרא' הוא ככל הנראה בריח שאליו מחובר מנגנון המסייע בנעילת הנגר: טבעת, רצועה, מסמר או שרשרת. שתי גישות שונות מצאנו בראשונים להסבר העיקרון ההלכתי העומד בבסיס שיטתו של רבי אלעזר לאסור נעילה (בשבת) בנגר שיש בראשו קלוסטרה. יש המפרשים שאין נוהגים בנגר היתר בשל האיסור הכללי לטלטל בשבת הפך שאינו כלי. מפרשים אחרים סוברים שנעילת הדלת באמצעות קורה שלעתיים משמשת בעצמה לבנייה נראית כמעשה בנייה.

סוגיית הגמרא היא פירוש מיוחד לשיטת ר' אלעזר. קביעת הגמרא שאם ניטל הנגר באוגדו מתיר גם ר' אלעזר את השימוש בו אינה עולה מפשט המשנה, שפסקה ללא סיוג שלדעת ר' אלעזר אין להשתמש בשבת בכל נגר שיש בראשו קלוסטרה. דומה שלפנינו מקרה נוסף שבו מבקשים בעלי הגמרא לצמצם מחלוקת תנאים על ידי צירוף שיקולים הלכתיים שאינם מופיעים במפורש במקורות התנאים.

בדברי פרשני הסוגיא מצאנו שתי אפשרויות שונות לתיאור הבסיס ההלכתי ששימש כמצע לקביעה זו של בעלי הגמרא. הגישה הראשונה, שמייצגה המובהק הוא רש"י, גורסת שהבסיס ההלכתי שעליו נשען צמצום המחלוקת מצוי בסוגיא הבאה, שממנה הסיקו שאפילו ר' אלעזר מודה שמותר להשתמש בנגר שיש בראשו קלוסטרה, ובתנאי שיהא קשור = ניטל באוגדו. בעלי הגישה השנייה, שמייצגיה המובהקים הם הרי"ד והריטב"א, סברו שצמצום המחלוקת על ידי בעלי הגמרא אינו מבוסס על הנאמר בסוגיא הבאה אלא על קריטריונים המשמשים לכאורה במחלוקת ר' יוסי ור' אלעזר גופה. בעלי הגמרא סברו שתיקון נוסף בנגר שבראשו קלוסטרה מחזק את ההתרשמות שהנגר הוא כלי המיועד לשמש כסוגר ובריה ולפיכך גם ר' אלעזר יתיר את השימוש בו.

רקע ראלי

משנתנו שונה את מחלוקת ר' אלעזר ור' יוסי בעניין 'נגר שיש בראשו גלוסטרא'. ר' אלעזר אוסר את השימוש בו בשבת לנעילת הדלת, ור' יוסי מתיר. קודם שאנו מבקשים לפרש את משנתנו ואת הסוגיא שנסבה עליה, עלינו לנסות לבאר את המונח 'נגר שיש בראשו גלוסטרא'.

בארמית הארץ ישראלית פירושה של המילה 'נגר'¹ הוא בריח דלת (door bolt),² בין אופקי בין אנכי,³ ואילו המונח 'גלוסטרא' או 'קלוסטרה'⁴ שאול ככל הנראה מצורת הריבוי

1 כך נוקדה המילה בכ"י קאופמן, אולם בכ"י פארמה: 'נגר'. השווה הניקוד במילונים הבאים: יאסטרוב, עמ' 876 = נגר; בן יהודה, עמ' 3524 = נגר; לוי, עמ' 337 = נגר.

2 סוקולוף, מילון ארמית א"י, ערך נגר², עמ' 341.

3 בעל הערוך, בערך נגר (ה, עמ' שי) העלה את שתי האפשרויות: "ונקרא נגר, לפי שהוא נגרר מקצה הדלת לקצה הדלת. ויש מפרשי: נגר = היתד הנעוץ אחורי הדלת, כנקב שבאסקופה". ברם אטימולוגיה עממית זו, "לפי שהוא נגרר מקצה הדלת לקצה הדלת", מפקפקת ביותר. ראו לפי שעה במילון אטימולוגי (ערך נגר, עמ' 404). ואפילו היינו מקבלים את העמדה שלפיה 'נגר' מכונה על שם נגרותו, הרי ייתכן שהוא 'נגרר למעלה ולמטה' (השוו: שפרבר, תרבות חומרית, עמ' 61). אין אפוא צורך להכריע אם הנגר שבמשנתנו היה אופקי, כפי שהציע הרמב"ם בפירושו המשנה (עמ' צח) על פי מציאות זמנו: "ששמים לרוחב על הדלתות כדי שייסגרו בו והבריות קוראות אותה מעראץ" [= מעראץ] להיותה מושמת לרוחב מקיר לקיר" (תרגום בלאו, במילון ערבירייהודי, עמ' 432). או אנכי, כפי שהציע רש"י (קא ע"ב ד"ה נגר). שכתב על הנגר: "שתוחבין אותו בחור שבאיסקופה לנעול הדלת". אגב: לדעת ש' קרויס (ארכיאולוגיה תלמודית, א/ב, עמ' 362-364), המונחים 'נגר' ו'בריח' מתייחסים לעולם למוט אנכי בעוד ש'מנעול' ו'קורה' מתייחסים למוט אופקי, אולם קשה להבין על מה הסתמך בקביעה כוללנית זו. בכל אופן, שני סוגי הנגרים היו נפוצים בתקופת המשנה והתלמוד ולעיתים אף השתמשו בשניהם גם יחד. ראו מילון עתיקות צרפתי, ערך SERA, עמ' 1241b. על עדויות ארכאולוגיות לקיומם של בריחים אנכיים ואופקיים בתקופת המשנה והתלמוד ראו שפרבר, שם. מובן שעובדת הימצאותם של בריחים אופקיים ואנכיים בתקופת המשנה והתלמוד אין די בה כדי לסייע בבירור משמעות המילה 'נגר'.

4 לחילופי הכתיב של מילה זו במשנתנו ראו גולדברג, עמ' 298.

הרומית⁵ *clostra, claustra* של המילה *claustrum*, שמשמעה מנעול, בריח, קורה וכדומה. במשנה כלים יא ד⁷ נזכרה הקלוסטר בהקשר להלכות טומאה וטהרה: "קלוסטר – טמאה; ומצופה – טהורה". מסתבר שהקלוסטר המצופה המוזכרת במקור זה היא קורה ששימשה כבריח, וכדי לשומרה, לחזקה ולייפותה ציפה במתכת. למשנה זו צורפה מחלוקתם של תנאים בעניין טלטול הקלוסטר בשבת, ומשם גם ניתן להירמו שמדובר בקורה שניתן לטלטלה, לתלותה בפתח ולשומטה ממנו: "קלוסטר – ר' יהושע או': שומטה מפתח זה ותולה בחבירו בשבת. ר' טרפון אומ': הרי היא אצלו ככל הכלים ומטלטלת בחצר". ברם הקלוסטר שבמשנתנו אינה הקורה אלא רק חלק המחובר לראשה, ולכן מסתבר שלשון קלוסטר שבמשנתנו מתייחס למנגנון המסייע בנעילת הנגר: טבעת, רצועה, מסמר או שרשרת המחוברים לנגר ונקראים על שם פעולת הנעילה שלו. צורת הקלוסטר שבמשנתנו אינה ידועה לנו בבירור,⁸ אולם הסברם של כמה מן הראשונים,⁹ שלפיו קלוסטר היא מעין תפוח מתכתי המחובר לנגר, אף שאין הוא בלתי אפשרי, אינו מבוסס לא על מקורות תלמודיים ולא על ראיות היסטוריות־ראליות ובטעות טקסטואלית יסודו.¹⁰

5 אמנם עומדת לנגד עינינו אזהרתו של ליברמן לבל ניטה אחר אטימולוגיות רומיות למילים בספרות התלמודית שהרי "ברי שחכמי ארץ־ישראל לא ידעו רומית" (יונות, עמ' 161). אלא שגם הוא סייג שם את כללו: "מלבד מונחים צבאיים ומשפטיים (וכן שמות חפצים שהובאו מארצות דוברות רומית)...", וודאי שקלוסטר שלנו היא בכלל חפצים אלו. שםא ניתן להשוות שאילות לקסקליות אלו לשאילות דומות המתרחשות בעברית המודרנית שלנו כאשר אנו מכנים חפצים מסוימים בשם הלועזי אפילו איננו דוברים בהכרח את השפה שממנה שאול השם (לדוגמה: 'בופה' = מן הצרפתית *buffet*, 'זיטרינה' = מן הצרפתית *vitrine* ועוד). לאחרונה השמיע גיגר (הלשון הלטינית בא", עמ' 21) את הטיעון הבא: "לית מאן דפליג שהשפעה הרומית, הלטינית, קטנה לאין שיעור מזאת היוונית, דבר שניתן לראותו למשל בהשוואת המילים השאולות מיוונית לאלו השאולות מלטינית בלשון חז"ל. דברי לעיל עשויים לרמוז לכך שאולי בכל זאת לא היתה השפעת הלטינית ממש בטלה בשישים ... נראים הדברים, שלגבי תושבי ארץ־ישראל הנכרים, ואולם בוודאי גם בני בריח, לא היתה הלטינית זעקת קרב גרידא, והיכרותם עמה אפשר שהיתה קרובה יותר מאשר נהגו המלומדים להניח עד כה".

6 ראו מילון OLD, ערך *claustrum*, עמ' 335.

7 השו"ת תוספתא כלים בבא מציעא א ו (עמ' 578).

8 המילה *claustrum* נגזרת מן המונח היווני *κλάει*, שפירושו 'דבר המשמש לנעילה'. בין המשמעויות המשניות של מילה יוונית זו מונה מילון LSJ (עמ' 957): *catch or hook, passed through the door from the outside to catch the strap attached to the bar*; ואף: *hook or tongue of a clasp*. ידוע לנו שלבריחים מן התקופה ההלניסטית נהגו לשדך רצועות עור או אמצעים אחרים שסייעו בנעילת הבריחים, בעיקר כדי לאפשר את נעילתם מבחוץ כשאין גישה ישירה לבריח (ראו מילון עתיקות צרפתי, ערך ה"ל, עמ' 1242a; מילון סמית לעתיקות, ערך *Janua*, עמ' 626). ייתכן אפוא שהקלוסטר שאליה התייחסה משנתנו היתה מנגנון מעין זה. אפשרות פשוטה יותר היא שמדובר במעין טבעת המקבלת לתוכה זיו הקבוע בדלת וכך נעצרת תנועת הנגר והדלת ננעלת.

9 ראו רבינו חננאל (קא ע"ב ד"ה מתני, עמ' רכב); רש"י (קא ע"ב ד"ה שיש בראשו גלוסטר); רמב"ם (פירוש המשנה, עמ' צח).
10 בפירוש הגאונים לסדר טהרות, עמ' 22 (על מהותו של החיבור וזמנו ראו ברוחי, צוהר לספרות הגאונים, עמ' 182 - 183). מובאים שני הסברים למונח קלוסטר המופיע במשנת כלים ה"ל: "קלוסטר, אי' דא' קלוסטר פ' קו פ ל א, והוא מרובע כמעשה קסת הסופר מחונית [בנוסח הערוך, להלן: "מחופה", ואפשטיין כתב בהערותיו על כך: "וכצ"ל"] כדא' דלוסקום הנעול וקלוסטר הנעולה. ויש או' רומניסי, כשנינו נגר שיש בראשו קלוסטר". המילה הסורית קופלא, המשמשת להסבר הראשון, פירושה *lock, bolt* (סוקולוף, מילון ארמית בבלי, ערך קופלא, עמ' 1001), ואילו פירושה של המילה רומניסא, המשמשת להסבר האלטרנטיבי, משמעה *bolt of a door* (סוקולוף, שם, ערך רומניסא, עמ' 1066). מילה זו שאולה ככל הנראה מן היוונית, וכפי שמרמזת המילה *πομᾶνίζω*, שפירושה: *a bolt of a door* (ראו מילון יוני סופוקלס, ערך *πομᾶνίζω*, עמ' 974). לפי הפירוש הראשון קלוסטר הוא מנעול (מרובע) ואילו לפי הפירוש השני קלוסטר הוא בריח = נגר. פירושו זה הועתק בספר הערוך, כדרכו להביא פירושים מן הגאונים ובפרט מפירוש הגאונים לסדר טהרות (ראו תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, א, עמ' 218) תוך עריכה ושינויים קלים, בנוסח הבא: "פ' קלוסטר קטינא בלעז *catena, catenae* = הרומית = שרשרת, אולם בתוספת הערוך השלם (ערך קלוסטר, עמ' שסג) קבע שהכוונה היא למילה האיטלקית *catenaccio* שמשמעה בריח) והיא מרובע כמעשה קסת הסופר מחופה כדאמרין דלוסקום הנעול וקלוסטר הנעולה. וי"מ קלוסטר נגר ששנינו בסוף עירובין, נגר שיש בראשו קלוסטר, והוא כמין יתד וראשו עגול כמו רמון וכשיש בפתח ב' דלתות עושין טבעת בדלת אחת וכן באחרת ומכניסין באותן טבעות היתד". בפירוש הראשון המיר בעל הערוך את התיבה הסורית 'קופלא' במילה רומית או איטלקית מובנת יותר. בפירוש השני הוא הסיר את המילה הסורית הנדירה רומניסא אבל הוסיף גלוסטר לפירוש זה: "והוא כמין יתד וראשו עגול כמו רמון וכשיש בפתח ב' דלתות עושין טבעת בדלת אחת וכן באחרת ומכניסין באותן טבעות היתד". תיאור זה, "כמו רמון", הוא תוצאת תרגום שגוי של המונח 'רומניסא' שאותו השמיט בעל הערוך. ייתכן שתרגום שגוי זה נוצר בהשראת פירוש רבינו חננאל על אתר, שאותו דאי הכיר בעל הערוך (ראו תא-שמע, שם): "גלוסטר, פ' רומאנה, והיא כמין אחיות מנא". פירושו של רבינו חננאל משקף את קריאת המילה הסורית הנדירה רומניסא כאילו היתה המילה השכיחה והמוכרת יותר רומנאה = *knob, pomegranate*, שאולה גם לערבית *كمان* (ראו מילון ערבית יהודית, עמ' 261), שהיתה דאי מוכרת לו. פירושו זה מצא את דרכו אף לרמב"ם, שכתב בפירושו למשנת כלים ה"ל (טהרות, עמ' עא): "וקלוסטר, כלי אטום כתבנית רמון [= רמאנה] וצוארה ארוך". ובפירושו למשנתנו (עמ' צח) כתב באופן דומה, וללא הזדקקות למונח רימון: "וקלוסטר, כעין כדור או רבוע או כיוצא בזה". פירושו מעין זה נתגלגל אצל רש"י (קא ע"ב ד"ה שיש בראשו גלוסטר). שפירש במשנתנו שהנגר [ש]ראשו עבה, וראוי לבוכנא לכתוש ולשחוק בו פלפלין! מפירושו זה נולד דיון הלכתי רב משמעות אם לדעת רש"י צריך שתהיה לנגר יכולת נוספת. ראו גאון יעקב (קב ע"א ד"ה גלוסטר, עמ' שצח). פירושו של רש"י הושפע בוודאי מתפיסה מעין זו שהוצגה אצל הערוך, אולם בסיסה ההלכתי מצוי ככל הנראה בסוף הסוגיא הבאה, בתשובתו של אב"י: "בוכנא קאמרת", וכפי שפירש הגר"א בביאורו לשולחן ערוך, אורח חיים, שיג ב, עיניו שם.

רקע הלכתי

שתי גישות שונות מצאנו בראשונים להסבר העיקרון ההלכתי העומד בבסיס שיטתו של רבי אלעזר¹¹ לאסור נעילה (בשבת) בנגר שיש בראשו קלוסטרה. יש המפרשים¹² שאין נוהגים בנגר היתר בשל האיסור הכללי לטלטל¹³ בשבת חפץ שאינו כלי.¹⁴ מפרשים אחרים¹⁵ סוברים שנעילת הדלת על ידי קורה שלעתיים משמשת בעצמה לבנייה נראית כמעשה בנייה.¹⁶ אמנם, כאשר מצורפת לנגר קלוסטרה רואה ר' יוסי את הנגר כטפל לקלוסטרה, שהיא כלי של ממש, ומתיר לנעול בו משום שאין הדבר דומה לנגר סתם שאדם בונה בו ומבטלו לבניין. ר' אלעזר, מאידך, אוסר גם במקרה זה את הנעילה בו משום שהקלוסטרה טפלה לנגר הארוך, והשימוש בנגר עודנו מצטייר כפעולת בנייה.

ר"ן אפשטיין¹⁷ צידד בגישה הראשונה, שמחמת איסור מוקצה אתינן עלה, בהסתמכו על ההשערה שלפיה מחלוקת ר' אלעזר ור' יוסי כאן היא מחלוקתם של ר' טרפון ור' יהושע בעניין טלטול במשנת כלים הנ"ל: "קלוסטרה – ר' יהושע או: שומטה מפתח זה ותולה בחבירו בשבת. ר' טרפון אומ': הרי היא אצלו ככל הכלים ומטלטלת בחצר". ר' יוסי, המתיר במשנתו טלטול נגר שיש בראשו גלוסטרה, שונה כשיטת ר' טרפון בכלים, ואילו ר' אלעזר, האוסר במשנתו, מחמיר כנראה עוד יותר מר' יהושע דכלים. ברם כפי שראינו לעיל, שונה הוא נגר שיש בראשו קלוסטרה מ'קלוסטרה', וקשה לקשר בין שני המקורות.

מהספרות האמוראית קשה להביא ראיה חד משמעית לאופן שבו נתפס האיסור בתקופת התלמודים. דברי הירושלמי י, כו ע"ג: "אמ' ר' יוסי בר' [בון]:¹⁸ כדברי מי שמתיר עושה הנגר טפל לקלוסטרה, כדברי האוסר עושה הקלוסטרה טפל לנגר", אינם פושטים לנו את הספק ואף ייתכן שהם עלולים לשמש כראיה לכל אחת מן השיטות. ואכן מצאנו שהריטב"א (קא ע"ב ד"ה ור' יוסי מתיר, עמ' תתקג) ורבינו חננאל¹⁹ הביאו ראיה מירושלמי זה לשיטותיהם המנוגדות. מאידך, מהשימוש בלשון "מר סבר: כיון דיש בראשו גלוסטרה תורת כלי עליו" שעשו בעלי הגמרא בסוגייתנו מסתבר שבבבל תפסו כאפשרות הראשונה, שמחמת איסור מוקצה נאסר השימוש בנגר שיש בראשו קלוסטרה. הרי הביטוי 'תורת כלי עליהו'²⁰ – כשהוא מתייחס להלכות שבת ויום טוב – משמש לעולם לציון איסור מוקצה,²¹ וקשה להניח שכאן נשתנה

11 כך בשלושת אבות הנוסח של המשנה: כתבי היד פארמה, קיימברידג' וקאופמן. ראו גולדברג, שם. הכוונה היא לר' אלעזר בן שמוע, שהוא בן דורו של ר' יוסי. ראו רש"י (קא ע"ב ד"ה במשנה רבי אליעזר, כב ע"א); גאון יעקב (קב ע"א ד"ה מתני' נגר, עמ' שצח); אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 321; גולדברג, עמ' 299, הערה 35.

12 רבינו חננאל (קא ע"ב ד"ה מתני, עמ' רכב); ראב"ד (חידושי הריטב"א [קא ע"ב ד"ה ור' יוסי מתיר, עמ' תתקג, וראו הערת המהדיר 438]); הרמב"ם (פירוש המשנה, עמ' צח; משנה תורה [כו ז] – מההקשר שבו מופיעה הלכה זו); רבינו תם (תוספות שבת קכו ע"א ד"ה והמונח).

13 = איסור 'מוקצה'. על המונח 'מוקצה' במשמעו הבבלי ראו אורכך, ההלכה, עמ' 124-126.

14 ראו משנה שבת יז א.

15 רש"י (קא ע"ב ד"ה ורבי יוסי מתיר; ד"ה כולי עלמא לא פליגי); רבינו חננאל בן שמואל (קא ע"ב, עמ' תקצג); פסקי הרי"ד (קא ע"ב ד"ה מתני', עמ' קפו); ריטב"א (שם).

16 לשיטת המפרשים שהנגר שבמשנה אנכי ונגעך בקרקע מסתבר יותר לפרש שמחמת איסור בונה אתינן עלה. השו"ת דברי התוספות (קב ע"א ד"ה נקמו): "...ואין החור נוקב עד לארץ, והשתא בעי אם החור הולך עד שנכנס ונועץ בקרקע ודמי טפי לבונה".

17 מבואות לספרות התנאים, שם, ובעקבותיו גולדברג, שם.

18 אף שבכ"ז לידן רשום "בן ר", חסר שם אביו של האמורא, וכבר ציינו לכך במהדורת האקדמיה ללשון העברית. ליברמן (ירושלמי כפשוטו, עמ' 363) הביא את גירסת הרי"ד בתוספותיו (קא ע"ב ד"ה נגר שיש בראשו, עמ' נה): "אמר ר' יוסי ב"ר בון", דומה לה גירסת הריטב"א (שם): "א"ר יוסי בר אבין". מאידך, גירסת רבינו חננאל, שגם אותה ציטט ליברמן, נוקטת: "אמר רב יוסי, ללא אזכור שם אביו. אם רבינו חננאל לא קיצר, ייתכן שגירסתו משמרת נוסח שונה של הירושלמי שלפני הכוונה היא לר' יוסי בר זבדא, חברו של ר' יוסי ב"ר בון, שבירושלמי נזכר ללא שם אביו. ראו אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 334-336. אם כנה השערותנו, ייתכן ש"ב"ר בון" נוסף בענף אחר של הירושלמי בהשראת המימרא הסמוכה: "לא כל שבות התירו במקדש", שהובאה בשם ר' יוסי ב"ר בון. על השיבושים המגוונים בשם נפוך זה ראו זוסמן, מבוא, עמ' לד, הערה 231.

19 ראו רבינו חננאל (קא ע"ב ד"ה ומפורש בתלמוד, עמ' רכב [וראה הערת המהדיר 215]) והשו"ת גולדברג, עמ' 299: "כשאין בראשו גלוסטרה אינו נחשב ככלי לדברי הכל, ואין לנעול בו אלא אם כן הוא קשור, ואז מוכיח שהוכן הנגר מערב שבת לתשימש של היתר ויצא מגדר מוקצה... והשאלה היא אם הגלוסטרה הנחשב ככלי מוציא גם את הנגר התחוב בו מגדר מוקצה... וכן מסביר הירושלמי".

20 ביטוי בבלי זה מקביל לביטוי הארץ ישראלי 'תואר כלי', ראו ירושלמי שבת ד ב, ז ע"א; ו א, ז ע"ד; ז א, טז ע"א; ביצה א יב, סא ע"א; ד ג, סב ע"ג.

21 ראו שבת כח ע"ב, מו ע"א, פא ע"ב, קכד ע"א, קכו ע"ב; ביצה י ע"א, כג ע"ב.

מובנו. נראה שרש"י ומפרשים אחרים שביכרו בכל זאת את התפיסה השנייה התבססו על הדברים המפורשים שנמסרו בסוגיא הבאה בשם אב"י, אמנם לגבי טעמו של האיסור להשתמש ב'נגר הנקמו'²² "משום דמיחזי כבונה".

סוגיית הגמרא – פירוש מחודש לשיטת ר' אלעזר

קביעת הגמרא,²³ שאם ניטל הנגר באוגדו²⁴ מתיר גם ר' אלעזר את השימוש בו, אינה עולה מפשט המשנה, שפסקה ללא סיוג שלדעת ר' אלעזר אין להשתמש בשבת בכל נגר שיש בראשו קלוסטר. דומה שלפנינו מקרה נוסף שבו מבקשים בעלי הגמרא לצמצם מחלוקת תנאים על ידי צירוף שיקולים הלכתיים שאינם מופיעים במפורש במקורות התנאים.²⁵

בדברי פרשני הסוגיא מצאנו שתי אפשרויות שונות לתיאור הבסיס ההלכתי ששימש כמצע לקביעה זו של בעלי הגמרא. הגישה הראשונה, שמייצגה המובהק הוא רש"י,²⁶ גורסת שהבסיס ההלכתי שעליו נשען צמצום המחלוקת מצוי בסוגיא הבאה.²⁷ כלומר, מהסוגיא הבאה הסיקו שאפילו ר' אלעזר מודה שמותר להשתמש בנגר שיש בו קלוסטר, ובתנאי שיהא קשור = ניטל באוגדו; הלוא נגר שיש בראשו קלוסטר אינו גרוע מנגר סתמי הקשור בדלת, שעל פי הנאמר להלן מותר להשתמש בו.²⁸ אבל, הוסיף רש"י:

כשאין ניטל באוגדו, שהחבל דק, ואם היה רוצה ליטלו משם ולטלטלו על ידי אותו חבל – מיד נפסק. ר' אליעזר סבר: כיון דאינו ניטל באוגדו, הוה ליה כמי שאינו קשור, ותנן לקמן: נגר המונח – שאינו קשור בדלת – אין נועלין בו, והאי נמי מונח הוא, ומשום גלוסטר לא שרינן ליה. ור' יוסי סבר: גלוסטר מהניא ליה, דכיון דכלי הוא – לא הוי כבנין.²⁹

דא עקא, המונח 'ניטל באוגדו' המשמש בסוגייתנו אינו זהה למונח 'קשור' המשמש בסוגיא הבאה. יתר על כן, מאזכורו של המונח 'ניטל באוגדו' בסוגיא הבאה מוכח שהוא מציין קריטריון הלכתי קשיח יותר מ'קשור' סתם: נגר שקשור ל'עיברא דדשא' נותר בשימוש אף שאינו 'קשור' לדלת, ובתנאי שהוא 'ניטל באוגדו', וכיצד אפוא המירו את המונחים ואמרו "בניטל באוגדו כולי עלמא לא פליגי"? היה עליהם לומר: "בקשור כולי עלמא לא פליגי"³⁰ רש"י (קא ע"א ד"ה בניטל באוגדו) התמודד עם קושי באמצעות קביעתו: "בניטל באוגדו = כשהוא קשור ותלוי בחבל של קיימא, שראוי לטלטלו על ידי אותו חבל ואינו נפסק בידיים", והוא מעין מה שפירש להלן (קב

22 בפשוט נראה שקביעתו של אב"י בסוגיא הבאה התייחסה ל'נגר הנקמו', ראו חידושי המאירי (קב ע"א, עמ' רז). ברם אין להוציא מכלל אפשרות שדבריו התייחסו לאיסור הכללי להשתמש בנגר בשבת.

23 את קביעת הגמרא המצמצמת ניתן לחלק לשניים: (1) "בניטל באוגדו כולי עלמא לא פליגי"; (2) "כי פליגי בשאין ניטל באוגדו". מסתבר שנקודת הכובד מצויה בחלק הראשון, שממנו לומדים שבמקרה שהנגר 'ניטל באוגדו', אפילו ר' אלעזר מתיר את השימוש ב'נגר שיש בראשו קלוסטר'. פירושה של מקצת מן הראשונים שביקשו לראות את מרכז הכובד דווקא בחלקה השני של הקביעה מסתבר פחות. לדעתם, הפסוקית "כי פליגי בשאין ניטל באוגדו" מלמדתנו שמחלוקתם של ר' אלעזר ור' יוסי חלה דווקא ב'שאין ניטל באוגדו', אבל אם אינו קשור כלל, אפילו ר' יוסי מודה דלא מהניא ליה גלוסטר כלל" (אור זרוע סימן רט, עמ' תרפז). גישה זו זכתה להיקבע בשולחן ערוך (אורח חיים, שיג א); "... ונגר שהוא יתר שנועלים בו... אם יש בראשו גלוסטר... סגי אפילו אם קשור בחבל דק שאינו ראוי להיות ניטל בו...". כלומר דווקא אם ישנו חבל כלשהו, אבל אם אינו קשור כלל – אסור. לתפיסתם נמצא אפוא שבעלי הגמרא התכוונו לפרש מחדש לא רק את שיטתו של ר' אלעזר אלא גם את שיטתו המקלה של ר' יוסי. לדין נרחב בנושא ראו ריטב"א (קא ע"ב ד"ה גמרא בניטל, עמ' תתקד-תתקד); שולחן ערוך הנ"ל ונושאי הכלים, שם; רש"י ברודא, עמ' רח, הערה 255; אור זרוע, שם, הערות ט-יא.

24 ראו במדור חילופי הנוסחאות.

25 ראו גולדברג, צמצום מחלוקות.

26 השוו שיטת רבינו חננאל (קא ע"ב ד"ה מתני, עמ' רכא-רכב).

27 לפי תפיסה זו, בעלי הגמרא ראו את שתי הסוגיות כניצבות על מישור אחד ולכן השיקולים שתופסים לגבי נגר 'פשוט' חלים גם על 'נגר שיש בראשו קלוסטר'. אולם אפשר להעלות על הדעת שר' אלעזר ראה ב'קלוסטר' גורם בעייתי המחמיר את מצבו ההלכתי של הנגר ולכן ייתכן שהשיקולים הנוספים המפורטים בסוגיא הבאה ('קשור') אינם מועילים להחמיר שימוש בנגר שיש בראשו קלוסטר.

28 לפי שני הטעמים שהזכרו לעיל, מכיוון שהנגר קשור ותלוי (לדלת) ומוכח שלשם נעילה הוא עומד, וממילא לא קיים חשש מוקצה או בונה אפילו לשיטת ר' אלעזר.

29 רש"י, קב ע"א ד"ה כשאין ניטל באוגדו.

30 השוו קושייתו של בעל גאון יעקב (קב ע"א ד"ה דף ק"ב, עמ' שצט): "וקשיא לן: חדא הא דאמר' בניטל באוגדו כ"ע לא פליגי, לימא: והוא שקשור ותלוי"; השוו מהרש"א (קא ע"ב ד"ה ב"ה כי פליגי, יז ע"א).

ע"א ד"ה ניטל באיגדו): "כלומר קשור היה, ובחבל חזק".³¹ בדברי רש"י אלו מקופלות שתי מעלותיו של 'ניטל באגדו' על פני אלו של 'קשור': ראשית, 'נגר הניטל באוגדו' קשור בחומר חזק, בניגוד לנגר ה'קשור', המציין גם נגר שנאגד ב'גמי' ובחומרים חלשים אחרים שעליהם נאמר בסוגיא הבאה שאינם מועילים;³² שנית, לפי העולה מן הסוגיא הבאה, נגר ה'ניטל באוגדו' נותר בנעילה אפילו היה תלוי בבריח הדלת ('עיברא דדשא') ואין צורך לקושרו דווקא לדלת כפי דינו של נגר פשוט. בהתאם לכך נקט רש"י "כשהוא קשור ותלוי בחבל של קיימא" ולא: "כשהוא קשור ותלוי בדלת בחבל של קיימא".³³ השימוש בביטוי 'ניטל באוגדו' משמש אפוא כתשתית לניסוח דרישה הלכתית כוללנית יותר, שהנגר יהיה קשור בחזקה, ואפילו ב'עיברא דדשא'.

בעלי הגישה השנייה, שמייצגיה המובהקים הם הרי"ד והריטב"א, סברו שצמצום המחלוקת על ידי בעלי הגמרא אינו מבוסס על הנאמר בסוגיא הבאה אלא על קריטריונים המשמשים לכאורה במחלוקת ר' יוסי ור' אלעזר גופה. בעלי הגמרא סברו שתיקון נוסף בנגר שבראשו קלוסטרה מחזק את ההתרשמות שהנגר הוא כלי המיועד לשמש כסוגר ובריח ולפיכך גם ר' אלעזר יתיר את השימוש בו. בהתאם לתפיסה זו הסביר הרי"ד ש'ניטל באוגדו' פירושו נגר שקבועה בו לולאה המאפשרת את נטילתו ואת תלייתו "בכותל כדרך שאר הכלים, ובזה אפילו ר"א מודה דשרי, דכלי גמור הוא".³⁴ אין אפוא צורך בכך שהנגר יהיה מחובר לדלת או לכל מקום אחר אלא די בכך שחזותו תעיד עליו שהוא כלי ככל הכלים. וכך מתפרש הביטוי 'ניטל באיגדו' שנזכר בסוגיא הבאה: נגר שיש בו אגד ולכן 'תורת כלי עליו'.³⁵

- 31 פירושו של רש"י למונח 'ניטל באוגדו' מתחזק מן העובדה שאת המקרה של הנהרדעאי שקשר את הנגר בגמי החלש הצמידו לאזכור המונח 'ניטל באוגדו', עיינו להלן בסוגיא הבאה.
- 32 בתוספות רבנו פרץ (קא ע"ב ד"ה כי פליגי בשאין ניטל באגדו, עמ' שו) מוסבר כיצד 'אינו ניטל באגדו' יכול להיות 'תלוי' או 'קשור': "דאינו ניטל באגדו היינו שאין יכולין ליטלו ולטלטלו לכאן ולכאן תדיר באגדו לפי שהוא ניתק", אבל עדיין "עומד יפה תלוי באגדו בעודו שם ואין מטלטלין אותו לכאן ולכאן".
- 33 אמנם בחידושי הריטב"א (קא ע"ב ד"ה גמרא בניטל, עמ' תתקד) איתא: "פרש"י ז"ל, כשהוא קשור בדלת ותלוי בחבל של קיימא...", אולם לא מצאתי כזאת בכתבי היד של רש"י. ואילו בעל גאון יעקב (קב ע"א ד"ה דף ק"ב, עמ' שצט) כתב בפירושו: "אלא לרש"י נמי הכא בעברא דדשא קאמר", וראו בדברי המהדיר שם, עמ' שצח, הערה 95. אמנם בדברי רבינו חננאל (שם), חברו של רש"י לענייננו, מפורש: "פירש הניטל באיגדו אם קשור בדלת בדבר שיכול להעמידו – דברי הכל מותר".
- 34 תוספות רי"ד (קא ע"ב ד"ה בניטל באיגדו, עמ' נה). השוו: ריטב"א (קב ע"א ד"ה גמרא בניטל, עמ' תתקה); רש"י ברודא (עמ' רט, הערה 255).
- 35 ראו לשון רב נסים גאון על פי עדותו של רבינו חננאל בן שמואל (קא ע"ב ד"ה ורבי' נסים, עמ' תקצו) = רב נסים גאון, עמ' סב.